

Északi számi *Miatyánk*-fordítások összehasonlító vizsgálata

KELEMEN Ivett

Debreceni Egyetem
kelemenivett5@gmail.com

Az északi számi írott kultúra első darabjait a vallásos, szakrális szövegek fordításai alkotják. Az ilyen típusú szövegek fordítása során a legfontosabb cél az eredeti tartalom tökéletes reprezentálása a célnyelven. Ez azonban korántsem egyszerű feladat: a kulturális különbségek áthidalásának nehézségei¹ mellett a fordítónak a fent említett végső célt folyamatosan szem előtt tartva kell döntenie a fordítás módszertanáról. A fordítónak az érthetőség és a pontosság igényével minden esetben mérlegelnie kell, hogy művében a tartalom vagy a forma közvetítése domináljon. Ez utóbbihoz kapcsolódik a célnyelvi fordítás nyelvezetének kialakítása, az egyes nyelvi formák, grammatikai szerkezetek, stiláris eszközök kiválasztása. Vagyis a (látszólag) kötött, fix szövegek mellett megjelenik a fordítói szubjektivitás, a fordítói szabadság is. Ez nyelvészeti szempontból is érdekessé teszi a bibliai szövegek elemzését, és kiváló anyagot biztosít a kontrasztív szemléletű vizsgálatokhoz.²

Tanulmányomban a keresztények legfőbb imádsága, a *Miatyánk* északi számi fordításainak összehasonlító vizsgálatát tűztem ki célomul. Munkám célja a fent említett fordítói szubjektivitás megfigyelése hat északi számi *Miatyánk* fordításban, a kora újkortól kezdve napjainkig. Azt vizsgálom, hogy a közel három évszázad év alatt született fordítások szövegeiben milyen jellegű változások figyelhetők meg, jelentkeznek-e jól körülírható fordítói tendenciák. Hogyan hatottak (ha hatottak egyáltalán) egymásra az egyes fordítá-

¹ „Például egyes Amazonas-menti törzsek számára az ismeretlen kenyér helyett Jézus lehet „az élet banánja”, és ha nincs is olyan elvont fogalmuk, mint a hit vagy a bizalom, pontosan értik, mit jelent, hogy „akaszd Jézusra a függőágyad” („Bízd rá magad!”)” (Szalai 2019).

² A finnugor bibliafordítások nyelvújítási törekvéseiről részletesen ld. Keresztes 2004, 2009, 2010.

sok, illetve megfigyelhetőek-e olyan jellegű nyelvi, lexikai innovációk, mint például az erza-mordvin Miatyánk fordításban (vö. Maticsák 2017). Az elemzés szempontjából érdekesnek tűnhet a fordítók „foglalkozása” is: míg az első négy fordító teológus volt, az 1898-as fordítást már egy nyelvész, a legújabb fordítást pedig egy fordítói csoport végezte el, amelyben teológusok, lelkészek, nyelvészek és anyanyelvi beszélők egyaránt helyet kaptak. Hipotézisként megfogalmazódhat, hogy a teológus-fordítók inkább a tartalom közvetítésére, míg a nyelvészek a grammatikai, formai hűségre törekedhettek munkájuk során. A rendelkezésemre álló fordítások közül a három legkorábbi (1728, 1767, 1776) Luther Kis kátéjában található (3. fejezet),³ három pedig (1840, 1895, 2019) az Újtestamentum Máté evangéliumában (6: 9–13) szereplő fordítás.⁴

Az elemzés során a rendelkezésemre álló norvégiai, északi számi fordításokkal foglalkozom, és nem vizsgálok olyan fordításokat, melyek „keverék nyelven” íródtak, vagyis az északi számi nyelven kívül egyéb számi nyelvi jellegzetességeket is magukon viselnek.⁵

1. A fordítókról és fordításaikról dióhéjban

1.1. Morten Lund (1686–1752) [= ML]

Finnmarkeni misszionárius-lelkész, a Thomas von Westen⁶ vezette számi missziós tevékenység kezdeti időszakában tevékenykedett Westen segítőjeként. 1718–28 között Alta⁷ környéki parókus lelkész volt, ahol olyan jól megtanult északi számiul, hogy von Westen felkérte Luther kis kátéjának fordítására (Solbakk 1997: 33). A bibliai részeket is tartalmazó, altai dialektusban íródott kis kátéját (*Doktor Marten Lutter Utza Katekismusaz*) 1728-ban nyomtatták ki Koppenhágában, dán és számi nyelven (két hasámban szedve).

³ A szövegek Knut Bergsland *Eldre Samiske Tekster* című munkájában található (1984: 52–54, 76–77, 83).

⁴ Mivel a kátékban található fordítások a Miatyánk rövidebb formáját tartalmazták, így a vizsgálat során a Máté evangéliumokban található fordításokból is elhagytam a záró doxológiát.

⁵ Ilyen például a Johannes Jone Tornæus 1648-ban megjelent *Manuela Lapponicum* c. művében található fordítás. Az egész műre jellemző, hogy nyelve jóllehet az északi számin alapszik, lexikájában és morfológiájában délebbi nyelvjárási jellegzetességek is felbukkannak (Tamás 2001: 621). Az ilyen mesterségesen létrehozott, lingua franca-ként működő nyelvek célja az volt, hogy minél több (különböző) számi nyelvű beszélőhöz tudjon eljutni.

⁶ Munkásságáról részletesen ld. Kelemen 2020.

⁷ Az észak-norvégiai Finnmarken megye legnépesebb közigazgatási egysége.

Lund több bibliai szöveget is fordított, de a kéziratai mind eltűntek (Kjølaas 1996: 45).

1.2. Knud Leem (1697–1774) [= KL]

A norvégiai lelkész a számi nyelv „atyjaként” szokás aposztrofálni, ugyanis munkásságával tulajdonképpen ő rakta le az északi számi írott nyelv alapjait. Már végzett teológus hallgatóként élénken érdeklődött Finnmarken és az ott élő számik iránt. 1728-tól 1733-ig tartó porsangeri misszionáriusi tevékenysége során ismerkedett meg a hegyi számik dialektusával. Ez volt az a nyelvjárás, amelyre munkáit alapozta, s amely helyesírási rendszerének is alapjául szolgált. 1752-től vezette a trondheimi Seminarium Lapponicumot, ahol a Lappföldre induló misszionáriusok képzése folyt.⁸ A maga köré gyűjtött tehetséges hallgatók alkották azt a „fordító iskolát”, amelynek tagjai szintén aktív résztvevői voltak az északi számi írott nyelv születésének és fejlődésének. *D. Marten Luther Utzeb Catechismus* címmel 1767-ben megjelent munkájában szerepel az itt vizsgált Miatyánk-fordítás.

1.3. Gerhard Sandberg (1741–1805) [= GS]

Gerhard Sandberg norvég lelkész, misszionárius, Knud Leem tanítványa. Sandberg 1753–61 között tanult a Seminarium Lapponicumban, Trondheimben. 1761-ben a Koppenhágai Egyetemen érettségizett, ahol 1764-ben teológiai diplomát szerzett. 1767 és 1776 között misszionáriusként dolgozott a számik között Kelet-Finnmarkenben, ahol rendszeresen prédikált számi nyelven. 1776-ban jelentette meg Luther Márton kis kátéját számi fordításban (*Luther utzeb Catechismus*), benne a Miatyánk-fordítással. 1776 és 1781 között Koppenhágában élt, ahol befejezte Knud Leem nagy számi szótárának⁹ szerkesztését. A Seminarium Lapponicum bezárását követően, az új nyelvpolitikai irány – a számik norvégul tanuljanak, ne anyanyelvükön – ellenére Sandberg folytatta tovább a tanítást és a prédikálást északi számi nyelven. Kis kátéjának fordítását 300 példányban osztották szét a számik között, és újabb 1000 példány kiosztását tervezték, de arról nem állnak rendelkezésre adatok, hogy ez valóban megvalósult volna.

⁸ Az itt tanulók tanárképzésének az volt a lényege, hogy anyanyelvükön legyenek képesek oktatni a számikat.

⁹ *Lexicon Lapponicum Bipartitum* (1768–1781). A szótárról ld. Djärv 2003; Kelemen 2018; Nielsen 1953.

1.4. Nils Vibe Stockfleth (1787–1866) [= NVS]

Norvég lelkész, Leem után az északi számi nyelv „második atyjaként” is szokás nevezni. Koppenhágában tanult 1803 és 1804 között, majd a Dán Kancellária aljegyzője lett, közben egy ideig ácsmesterséget is tanult. 1808-tól hadnagyként szolgált a dán hadseregben. 1823-ban otthagyta a hadsereget, hogy teológiát tanuljon, majd 1824-ben érettségizett. A következő év márciusában Vadsø lelkésze lett, 1828-ban Lebesbybe¹⁰ költözött, hogy személyesen találkozhasson a nomád számikkal. 1836-tól Stockfleth Christiania (a mai Oslo) egyetemén számít és finnt tanított. 1839-ben befejezte lelképásztori feladatait, hogy teljes mértékben a számi kultúra kutatásával foglalkozhasson. A dán poliglottal, Rasmus Christian Raskkal együttműködve fejlesztették tovább az északi számi helyesírást. Magától kezdte el fordítani a Bibliát, melynek eredményeképpen 1840-ben napvilágot látott a teljes számi Újtestamentum, *Hærramek ja bæsstamek Jesus Kristus áðða testament* [Urunk és Megváltónk Jézus Krisztus újszövetsége] címmel.

1.5. Just Knud Qvigstad (1853–1957) [= JQ]

Norvég filológus, nyelvész, etnográfus. A számi nyelv és kultúra iránti érdeklődése akkor kezdődött, amikor felvették a Tromsöi Szemináriumba (1878), és innentől kezdve a számi nyelv és kultúra aktív kutatója volt élete végéig. A mai napig a lappológia legnagyobbjai között tartják számon. 1892-ben kérték fel egy korábbi – Jens Andreas Friis norvég nyelvész által megjelentett – Újtestamentum¹¹ revideálására. Qvigstad 1895-re készült el a munkával, de még ugyanebben az évben megszületett a teljes Biblia is, *Bibal daihe Bassi čala, mi sistes doalla boares ja áðða testamta kanonalaš girjid* címmel [A Biblia, avagy a Szentírás, mely az Ó- és Újszövetség kanonikus könyveit tartalmazza].

1.6. Norvég Bibliatársaság [= NB]

1816-ban jött létre a Norvég Bibliatársaság, amely a kezdetektől napjainkig kiemelkedő szerepet töltött és tölt be a számi nyelvű Bibliák fordításában, kiadásában. A teljes északi számi Biblia revideálása 2015-ben kezdődött

¹⁰ Az észak-norvégiai Troms és Finnmarken megyéhez tartozó közigazgatási egység.

¹¹ Ez a fordítás 1874-ben jelent meg *Min Hærramek ja Bæstamek Jesus Kristus odða Testamta. Odðasist samas jorggaluvvum darogielast ja čada geččujuvvum vuđdu-giela mielde* [Urunk és Üdvözítőnk Jézus Krisztus Újtestamentuma. Újrafordítva számira a norvég szöveg alapján] címmel. A benne található Miatyánk-fordítás teljes mértékben megegyezik a Qvigstad-féle fordítással, így munkám során csak ez utóbbit használtam.

a Norvég, Svéd és Finn Bibliatársaság irányításával. A projekt 2019-ben ért véget, amikor elektronikus formában¹² és nyomtatva is elérhetővé vált a revideált északi számi Biblia (*Biibbal*). A fordítás alapjául az 1978/85-ös norvég, az 1992-es (és részben az 1938-as) finn és a 2000-ben megjelent svéd Bibliát használták. 2011-ben jelent meg a legújabb norvég Biblia, s innentől kezdve norvég részről ez a referenciaszöveg (emellett referenciaszöveggént használják az 1895-ös északi számi fordítást is).

2. A szövegek vizsgálata

A szövegek összehasonlításakor először a magyar jelentést adom meg, majd ezt követik időrendben az északi számi sorok. Elsősorban a morfológiai és a lexikai különbségekre fókuszálok, de ahol szükségét látom, ott etimológiai, szintaktikai kitekintésekre is sor kerül. A helyesírási kérdésekkel nem foglalkozom, mert a számi helyesírási változások vizsgálata külön tanulmány anyagát tenné ki.¹³

2.1. *Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy*

ML 1728	<i>Atzje mijn, don kotti lek almešt.</i>
KL 1767	<i>Atzhje miin, kutte lek Almiin.</i>
GS 1776	<i>Miin Atzhje, Gutte lek Almiin!</i>
NVS 1840	<i>Ačāčāmek, dān, gutte læk almin!</i>
JQ 1895	<i>Ačče min, don, gutte læk almin!</i>
NB 2019	<i>Áhččámet, don guhte leat almmis!</i>

– Az első sor legszembetűnőbb különbsége a birtokos szerkezet sorrendjében figyelhető meg. A két legkorábbi fordításban találkozhatunk az *áhčči* 'apa'¹⁴ + többes szám első személyű (mai *mii*) személyes névmás genitivus-accusativusi alakjával (mai *min*). Ezek sorrendje Lundnál és Leemnél – később Qvigstadnál is – az indoeurópai mintát követi (vö. latin *Pater noster*, görög *páter imón*, dán *Fader vor*, norvég *Fader vår*).¹⁵ Ez a finnugor nyelvek szórendjétől (birtokos névmás + birtok) idegen szerkezet figyelhető meg több finnugor (modern) fordításban is: ld. finn *Isä meidän*, karjalai *Taatto mejän*, izsóor *Tat meiden*, vepsze *Tät meid'e* (Németh 1990). Nem meglepő tehát, hogy a fordítók közül kezdetben néhányan a számiban is megőrizték az eredetihez hűebb, bár szokatlan formát. Az Alholm – Kuosmanen szerzőpáros szerint (2019: 160) a fordított szórend használatában tudatos döntés is szere-

¹² <https://bibel.no/nettbibelen?slang=nordsamisk19>

¹³ Az elemzések során a példákat mindig a mai helyesírás szerint adom meg.

¹⁴ ~ fi. *isä* < PU **ičä* (Sammallahti 1998: 227; UEW 78; SSA 1: 229).

¹⁵ Az egyes nyelvek Miatyánk szövegeinek forrása: Németh 1990.

pet játszhat: Isten (a metaforikus Atya) nem egy hagyományos apa, őt nem lehet „csak úgy” a megszokott formulával megszólítani, így a fordított szórend ezt a különleges kapcsolatot is hivatott érzékeltetni. Egyedül Sandberg az, aki a finnugor típusú szerkezetet – *min áhčči* ’a mi apánk (itt Atyánk)’ – használja, vagyis fordításában a birtokos névmás megelőzi a főnevet. Stockfleth a birtokos névmás helyett többes szám első személyű birtokos személyragot használ, s ez a forma megmaradt a legújabb fordításban is (*-met*).

– Eltérés mutatkozik az *albmi* ’ég’¹⁶ szóalak számhasználatában. A legkorábbi és a legújabb fordításban egyes számú locativus¹⁷ található (Lund *al-mest*; mai *almmis*), a többi fordítás viszont az eredetihez közelebb álló többes locativust használja (LocPl *almmiin*).¹⁸ Az ’egekben’ többesszám-használat a görög és a latin, illetve a skandináv források pluralisi alakjának mintáját őrzi.¹⁹ Akárcsak a legtöbb nyelvben, úgy az északi számiban is az ’ég = Isten lakhelye’ metafora érvényesül.

– Leem és tanítványa, Sandberg nem tartotta szükségesnek a *don* ’te’ személyes névmás használatát a *guhte* ’aki’ vonatkozó névmás előtt.

2.2. Szenteltessék meg a Te neved

ML 1728 *Bassotuvios Dou Nabmad.*

KL 1767 *Pasotuvvus du Nabma.*

GS 1776 *Basotuwos Duu Nabma.*

NVS 1840 *Basotuvvus du nammat!*

JQ 1895 *Basotuvvus du namma!*

NB 2019 *Basuhuvvos du namma.*

– A „szenteltessék” jelentésre minden fordító a *basohuvvat* igealakot használja, mely a *bassi* ’szent’ melléknévből az *-uvvat* denominális verbumképzővel hoz létre translativusi jelentésű²⁰ igét (*bassi* ’szent’ > *basohuvvat* ’szentté válik’).

A *bassi* szó etimológiája kérdéses. Annyi bizonyos, hogy a szó az összes számi nyelvben (vö. D *biisie*, U *bissee*, P *passie*, L *passē*, I *pase*, Ko *pââ’s*, Ki *pg’ss*; Lehtiranta 2001: 96–97), illetve a balti finn nyelvekben is megtalál-

¹⁶ ~ fi. *ilma* < PFU **ilma* (Sammallahti 1998: 226; UEW 81; SSA 1: 224).

¹⁷ Grammatikájában Leem ezt az esetet ablativusnak nevezte.

¹⁸ A locativus ragja egyes számban *-s/-is*, többes számban *-in/-iin*.

¹⁹ „Az eredeti héber, arámi és görög szövegekben többes számban áll (héber *sámajim*, arámi *smajin*, görög *uranoi*). Egyrészt a többes számú alaknak a héberben elvont főnévképző funkciója is van („egék” = „az Ég” = Isten), másrészt az ókori zsidó világnépe szerint az égnek három rétege van: a madaraké, angyaloké és Istené” (Szalai 2021).

²⁰ A képző passzív jelentést is hordoz.

ható (vö. finn *pyhä*, karj. *pyhä*, vepsze *pyhä*, vót *pyhä*, észt *pyha*, lív *pivā*, SSA 2: 449). A számi alakokból egy ósszámi **pesē* 'szent' szó rekonstruálható, ami a hagyományos felfogás szerint egy korai közfinn **püšä* alakra vezethető vissza (Saarikivi 2007: 327–328).

Lauri Hakulinen úgy vélte, a szó a finn *piha* 'udvar' lexémával kapcsolható össze, úgy, hogy az 'udvar' jelentés mellett a szó korábban egy 'elválasztott, elkülönített' jelentést is magában hordozott. Ilyenre példa az indoeurópai nyelvekben is található: vö. latin *sacer* 'szent' (< ieur. **sakros* < **sak-* 'megkülönböztet'). Ez az etimológia Saarikivi szerint azért nem állja meg a helyét, mert a balti finn nyelvek 'udvar' jelentésű szava egy **pičča* vagy **piččä* alakra vezethető vissza, a számiban viszont egy **peččē* formára. Saarikivi (2007: 327–328) azért is kérdésesnek tartja ezt az etimológiát, mert az 'elkerített, elválasztott' jelentés nem figyelhető meg sem a balti finn, sem a számi nyelvekben.

A másik irányt Jorma Koivulehto képviseli, aki szerint itt a germán **wīχα* (> ném. *weihen* 'felavat, megszentel', *Weih/nachten* 'karácsony, tkp. szent éjszakák'; ósvéd *vī-*: helynevekben ld. *Vi/borg* 'szent + vár'; vö. ieur. **ueik-* 'vág') jövevényről van szó. Koivulehto (1973: 13) úgy vélte, hogy a szó eleji *w-* egy **pü-* elemmel, míg a germán *χ* egy *š* (> *h*) hanggal lett helyettesítve a finnugor nyelvekben (Kylstra et al. 3: 90).

Saarikivi véleménye szerint azonban a 'szent' szó etimológiai vizsgálatába be kell vonni az oroszországi finnugor nyelveket is. A moksa-mordvin *peže* 'bűn', erza-mordvin *pežeŋ-* (< *peže-*) 'bűn, eskütétel', a szintén erza *pežede-* 'esküt tesz' ige, valamint permi megfelelőik (komi *pež-* 'pogány, szentségtelen, mocsokos; mocsok', udmurt *pož-* 'piszkos, tisztátalan') azt sugallják, hogy ezek eredete a nyugat-uráli nyelvekben gyökerezik, és egy **püšä-* alakra vezethetők vissza (Saarikivi 2007: 331).

– Lund és Stockfleth a *namma* 'név' mellett a birtoklás kifejezésére birtokos névmást és birtokos személyjelet (*-d* ~ *-t*) is használt, amely nem jellemző a számi nyelvben (vö. adott helyen a finn fordításban *sinun nimesi*).

2.3. Jöjjön el a Te országod

- ML 1728 *Boattos Dou Valdekoddad.*
 KL 1767 *Boattos du Valdegodde.*
 GS 1776 *Boattus Duu Riik.*
 NVS 1840 *Bättus du valddegâddat!*
 JQ 1895 *Bottus du rika!*
 NB 2019 *Bohtos du riika.*

– Az ’ország’ megnevezésére két lexéma fordul elő a fordításokban. A legkorábbiakban a *valdegoddi* ~ *váldigoddi* ’ország, nemzet, föld’; ez a finn *valtakunta* ’birodalom, nemzet, ország’ szó átvétele, vö. északi számi *váldi* ’jogosultság, hatalom, uralom’²¹ + *goddi* ’nemzetség’.²² Sandberg ezzel szemben a *riika* skandináv jövevényszót használja,²³ amely Qvigstadnál és a legújabb fordításban is szerepel.

– Lund és Stockfleth itt is kettős birtokos jelölést használ: birtokos névmás (*du*) és Px2Sg birtokos személyrag (*-d* ~ *-t*) jelöli egyszerre a birtokot.

2.4. *Legyen meg a Te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is*

ML 1728	<i>Siaddos dou dattod mokt almest, nuft maidda ednamest.</i>
KL 1767	<i>Shjaddos du daetto, mouft Almest, nuft maida Ednamest.</i>
GS 1776	<i>Shjaddos Duu Daetto, moft Almest, nuft maida Ednamest.</i>
NVS 1840	<i>Dakkjuvvus du dattot, moft almest, nuft maida ædnamest!</i>
AF 1895	<i>Saddus du datto, most almest, nuft maidai ædnam alde!</i>
NB 2019	<i>Šaddos du dáhttu, mo almmis nu maiddái eatnama alde.</i>

– Az igeválasztás során a többség a *šaddat* ’nőni, megszületni’²⁴ imperativusi Sg3 alakját használta. Stockfleth újítani próbált, és a *dahkat* ’csinál, tesz’ ige passzív deverbális verbunképzővel (*-ujjuvvut* ~ *-ujjuvvo-*) létrehozott formáját használja: *dahkkot* ’meg van csinálva (tkp. csinálódni, tevődni)’.²⁵

– Lund és Stockfleth a *dáhttu* ’akarat’²⁶ forma birtokos alakját a már korábban bemutatott kettős birtoklással fejezi ki.

– Lundtól Qvigstadig locativusi esetben (*-st*) áll az *eatna* ~ *eatnan* ’föld’²⁷ szó, Qvigstad és a legújabb fordítás viszont a helyhatározóragos forma helyett névutós (*alde* ’-on/-en/-ön; -ról/-ről’) szerkezetet használ.

2.5. *Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma*

ML 1728	<i>Adde mijdi odni mijn juoke bæivasaz laibe.</i>
KL 1767	<i>Adde migijidi odne miin juokke-beivasadz laibe.</i>
GS 1776	<i>Adde migjidi Odne miin bæivaladzj Laibemek.</i>

²¹ ~ fi. *valta* < germ **walða* (Sammallahti 1998: 265, SSA 3: 403).

²² PS **koñDē-* < PFU **kunta* ’Geschlecht, Sippe, Gemeinschaft’ ~ fi. *kunta* (Sammallahti 1998: 245; UEW 206; SSA 1: 437).

²³ ~ fi. *riikki* ’valtakunta’ < svéd, norv. *rike* (Qvigstad 1893: 265; SSA 3: 73).

²⁴ < fi. *synty-* < ?PFU **sente-* (Sammallahti 1998: 264; UEW 439; SSA 3: 439).

²⁵ Az *-at/-it* végű páros tövű igéknek létezik egy rövidebb *-ot* végű passzív alakja is (vö. *dahkat* > *dahkkjuvvot* ~ *dahkkot*).

²⁶ < fi. *tahto-* (Sammallahti 1998: 236; SSA 3: 253).

²⁷ < PS **eañē* + **-eme* szuffixum (Sammallahti 1998: 241).

- NVS 1840 *Adde migjidi ádnabæive min juokke bæivalaš laibamek!*
 JQ 1895 *Adde migjidi odna bæive min juokkebæivalas laibamek!*
 NB 2019 *Atte midjiide odne min beaivválaš láibbi.*

– A ’mindennapi kenyérünket’ szerkezetet kétféleképpen adják vissza a fordítók: összetételként (*juohkebeaivválaš* ’mindennapi’ < *juohki* ’minden’ + *beaivválaš* ’napi’; külön vagy kötőjeles formába írva), ill. a rövidebb *beaivválaš* ’napi’ formában (Sandbergnél és a legújabb fordításban). Stockfleth és Qvigstad fordításában megint a kettős birtoklás figyelhető meg: birtokos névmás (*min*) és a birtokos személyrag (*láibámet*) is megjelenik ’a mi kenyérünk’ szerkezetben.

– Számhasználati különbséget is megfigyelhetünk: Sandberg, Stockfleth és Qvigstad fordításában többes számban, a többi fordításban egyes számban áll a ’kenyér’ jelentésű lexéma.

– Stockfleth és Qvigstad az *odne* ’ma’ mellé a *bæive* (mai *beaivi*) ’nap’ szót is felveszi. Ez finn mintát feltételez (*tänä päivänä* ’ezen a napon, a mai napon’).

2.6. És bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek

- ML 1728 *Ja adde mijdi andagashi mijn sudoitæmek,
nufiko mij addep andagashi mijn vælgolazaitassamek.*
 KL 1767 *Ja loaaitte migjidi vælgidæmek andagassi,
nutko mii loaaitte vælgoladzjhaidassamek andagassi.*
 GS 1776 *Ja adde migjidi Vælgidæmek andagassi,
nufito miigis addep Vælgoladzjhaidassamek andagassi.*
 NVS 1840 *Ja adde migjidi velgidæmek andagassi,
nufigo migis vælgolažžaidassamek andagassi addep!*
 JQ 1895 *Ja adde migjidi min velgidæmek andagassi,
nufigo migis addep min velgolazaidasamek andagassi!*
 NB 2019 *Ja atte midjiide min suttuid ándagassii,
nugo miige ándagassii addit velggolaččaidasamet.*

– A finn mintát (*antaa anteeksi*)²⁸ követő *addit ándagassii* ’megbocsátani’ (tkp. bocsánatot adni) frázis egyedül Leemnél módosul kissé, ő ugyanis az *addit* ’ad’ ige helyett a *luoitit* ’enged, elenged’²⁹ igéből és *vealgi* ’bűn, adósság’³⁰ főnévből álló szerkezetet használja (’engedd el az adósságunkat’). Ná-

²⁸ Eredeti jelentése ’ajándékot ad’ > ’adósságot elenged’ > ’megbocsát’ (részletesen vö. Hakulinen 1969: 23–27).

²⁹ ~ fi. *laske*- < korai közfinn *lašta*- (Sammallahti 1998: 252; SSA 2: 49).

³⁰ < fi. *velka* ’adósság’ (Sammallahti 1998: 266; SSA 3: 424).

la így a skandináv minta volt az erősebb, mivel ott is az 'elhagy' jelentésű igék (norv. *forlate*, dán *forlade*) szerepelnek. Az adósság (= bűn) megbocsátása/elengedése az eredeti szövegben és a lehetséges forrásnyelvekben (dán, norvég, finn) is használatosak (pl. lat. *et dimitte nobis debita nostra*; gör. *ke áfes imín ta ofilímata imón*; dán *og forlad os vor skyld*; finn *anna meidän velkamme anteeksi*).

– Lund és a legújabb fordítás a bűn megnevezésére a *suddu* 'bűn, vétek' skandináv jövevényszót (vö. norv., svéd *synd* 'bűn',³¹ Qvigstad 1893: 327) használja a *vealgi* helyett.

– A második tagmondatban a mondat szórendje különbözik a fordításokban, attól függően, hogy melyik szerző melyik szóra kívánta a hangsúlyt irányítani. Leem és tanítványa, valamint Qvigstad ugyanazt a sorrendet követi, a többi fordítónál eltérő sorrendben állnak a tagok.

– A *velggolaš* 'bűnös, adós' melléknév (< *vealgi* + *-laš* denominális nomenképző) minden fordításban megmaradt.

2.7. És ne vigy minket a kísértésbe

ML 1728 *Ja eele min laide kætzalussi.*

KL 1767 *Ja æle laide miin kjætzhalussi.*

GS 1776 *Ja æle luoite miin Gjætzhalussi.*

NVS 1840 *Ale doalvo min gæččalussi!*

JQ 1895 *Ja ale doalvo min gæccalusa sisa!*

NB 2019 *Ale doalvo min geahččalussii.*

– Az igeválasztás ebben a mondatban nagyobb változatosságot mutat: míg a legkorábbi fordítások a *láidet* 'vezet'³² igét, addig Sandberg a *luoitit* 'enged, elenged', Stockfleth pedig a *doalvut* 'vizs'³³ igét használta az adott pozícióban.

– Qvigstad a *geahččalus* 'próbatétel, vizsga' illativusi helyhatározói jelentését a *sisa* '-ba/-be' névutóval adja meg, ez senki másnál nem szerepel így. Ez a szerkezet szintén az eredeti görög formához (*mé eiszenekész* 'ne vigyél bele' + *peiraszmosz* 'próba') igazodik, ennek jelentése 'ne engedj/vigyél/vezess minket próbába (tkp. ne tegyél minket próbára!)' (Szalai 2021).

³¹ ~ fi. *synti* (SSA 3: 230).

³² Skandináv jövevényszó, vö. ósvéd *leida*; norv. *leida* (Qvigstad 1893: 208; Sammallahiti 1998: 129).

³³ Etimológiája bizonytalan, talán a *doalvi* 'ügetés' szóval állhat rokonságban (Sammallahti 1998: 238). A számból került át a finn nyelvbe: *tolva* 'rénszarvasfutás, -ügetés' formában (SSA 3: 308).

2.8. De szabadíts meg a gonosztól

- ML 1728 *Muttu bæste mijn dam bahast.*
 KL 1767 *Mutto bæste miin dam pahast erit.*
 GS 1776 *mutto bæste miin Bahast erit.*
 NVS 1840 *Mutto bæste min bahast erit!*
 JQ 1895 *Mutto bæste min bahast erit!*
 NB 2019 *muhto beastte min bahás eret.*

– A záró sorban nem találunk lényegi különbséget, egyetlen eltérés figyelhető meg Leem fordításától kezdve: az *erit* ’-tól/-től’ névutót itt feltehetően ’el, meg’ jelentésű határozószóként vagy igekötőként használták: ’de engedj minket a gonosztól el! / de szabadíts minket a gonosztól meg!’.

– A legelső fordítók, Lund és Leem a *dát*³⁴ mutató névmást is beillesztik a mondatba. Itt minden bizonnyal határozott névelőként kívánták használni, ugyanis a korai szövegek fordításaiban voltak olyan törekvések, hogy a mutató névmások határozott névelőt jelöljenek (vö. fi. *Se Wsi Testamenti* ’Az Új Testamentum’). Ezt a későbbi fordítók elhagyták.

Összefoglalás

Az általam vizsgált lexémák az alábbi etimológiai megoszlást mutatják:

1) Ósi eredetű szavak: *áhčči* ’apa’ < U **isä*, *albmi* ’ég’ < FU **ilma*, *alde* ’-on/-en/-ön; -ról/-ről’ < U **üli-*, *beaivi* ’nap’ < U **päjwä*, *don* ’te’ < U **tun*, *eatna* ’föld’ < FU **enä-*, *eri* ’el’ < FS **eri-*, *guhte* ’aki, ami’ < U **ku-*, *ii* tagadó segédige < U **e-*, *leat* ’van’ < FU **le-*, *luoitit* ’enged’ < FS **lašta-*, *maiddái* ’is’ < FU **mi-*, *mii* ’mi’ < U **me* + -j (plur.), *mo* ’ahogy’ < FU **mi-*, *namma* ’név’ < U **nimi*, *nu* ’így, úgy’ < FV **nō-*.

2) Bizonytalan eredetű: *basohuvvot* (< *bassi*) ’szentté válik, megszentelődik’, *boahtit* ’jön’, *odne* ’ma’, *doalvut* ’viz’.

3) Finn jövevényszó: *addit* ’ad’, *addit andagassii* ’megbocsát’, *bahá* ~ *bahás* ’gonosz, mérges’, *beassat* ’megvéd’, *dáhhttu* ’akarat’, *muhto* ’de’, *šad-dat* ’nőni, megszületni’, *váldigoddi* ’nemzet’, *vealgi* ’bűn, adósság’.

4) Germán/skandináv jövevényszó: *geahččalus* ’próbatétel, vizsga’, *láibi* ’kenyér’, *láidet* ’vezet’, *riika* ’ország’, *suddu* ’bűn, véték’.

Jóllehet a fordításokban nem jelennek meg látványos újítások, különbségek, néhány tipikus jelenséget, tendenciát megfigyelhetünk az egyes korok fordításaiban. Ezeket az alábbiak szerint foglalhatjuk össze:

³⁴ A szövegben a *dát* mutató névmás Acc/Gen alakja (*dán*) szerepel, mivel egyes számú illativusban és locativusban ez a forma használatos.

– A birtokos szerkezetek kialakítása során a számiban használatos birtokos névmás + birtok (*min áhčči* 'atyánk'), illetve birtok + birtokos személyrag (*áhččámet* 'atyánk') szerkezetek mellett Stockflethnél rendszeresen megjelenik a számitól idegen, birtokos névmás + birtok + birtokos személyrag (*du nammat* 'te neved'). Ez a finn minta erőteljes követését feltételezi.

– A finn és skandináv jövevények cseréje megfigyelhető a *valdegoddi* > *riika* 'ország', *vealgi* > *suttu* 'bűn, adósság' változtatásokban. Érdekeség, hogy ez utóbbi helyen a legkorábbi Lund-féle fordítás és a legújabb verzió használja a skandináv jövevényt, a többi fordítás pedig a *valdegoddi* formát.

– Egy-egy kifejezésben a fordítói szabadság az igék választásában figyelhető meg: a 'ne vígy minket kísértésbe' mondat fordítása során három különböző ige is megjelenik: Lund és Leem a *láidet* 'vezet', Sandberg a *luoitit* 'enged, elenged' igét használja, Stockflethtől kezdve pedig a *doalvut* 'visz' ige szerepel az idézett helyen.

– A számhasználat során a többes formák (vö. *almmis* 'égben' ~ *almmiin* 'égekben') használata egyértelműen az eredeti (görög, héber) szorosabb követését mutatja.

– Bizonyos helyeken megfigyelhető, hogy a helyhatározó ragos szó helyett névutós forma jelenik meg: például az illativusi *geahččalusii* formát a *geahččalusisa* 'próbatételbe' váltja.

Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy nem jellemző a lineáris fejlődési irány, vagyis több esetben az újabb fordítások nem az időben közvetlenül megelőző fordítások „fejlesztései”: például az *áhččámet* forma Stockflethnél szerepelt először, ám az azt követő több mint egy évszázadig használatban lévő Bibliában az *áhčči min* megszólítás volt használatos, majd a 2019-es fordításban tértek csak vissza az eredeti alakhoz.

Leem tanítványa, Sandberg is bátran módosított mestere kilenc évvel korábban megjelent fordításán, például szócserét (*valdegoddi* > *riika*), szerkezeti változást (*áhčči min* ~ *min áhčči*), rövidítést (*juohkebeaivválaš* > *beaivválaš*), és elhagyást (*dam* > \emptyset) figyelhetünk meg.

Nincs látványos különbség a teológus és nyelvész fordítók munkái között sem, és a tartalmi vagy szerkezeti hűség dominanciája sem jelenik meg egyértelműen.

Irodalom

- Alholm, Maria – Kuosmanen, Anne 2019: Translating the Lord's Prayer into Finnish and the Komi languages: A construction analytic view. *Перевод молитвы «Отче наш» на финский и коми языки: анализ конструкций. Родной язык 1: 146–198.*
- Bergsland, Knut 1984: *Eldre samiske tekster: i utvalg til forelesninger.* Universitetet i Tromsø, Institutt for språk og litteratur, Tromsø.
- Djävrv, Ulrika 2003: *De första samiska ordböckerna – mission och upplysning.* Opuscula Uralica 7. Uppsala.
- Hakulinen, Lauri 1969: *Suomen sanaston käänntslainoja.* SKS, Helsinki.
- Kelemen Ivett 2018: A 18. századi számi lexikográfia úttörője: Knud Leem. *Vázlatok a Lexicon Lapponicum Bipartitum történetéről.* Folia Uralica Debreceniensia 25: 99–108.
- Kelemen Ivett 2020: „A számik apostola”. *Thomas von Westen élete és munkássága.* Folia Uralica Debreceniensia 27: 139–150.
- Keresztes László 2004: *Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában.* Folia Uralica Debreceniensia 11: 73–86.
- Keresztes László 2009: *A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében.* Folia Uralica Debreceniensia 16: 57–89.
- Keresztes László 2010: *The questions of Finno-Ugric literary languages in the light of the latest Bible translations.* CUFU XI/1: 127–168.
- Kjølaas, Per Oskar 1996: *Bibelen på samisk. En bok om samisk bibeloversettelse.* Det Norske Bibelselskap, Oslo.
- Koivulehto, Jorma 1973: *Kenno, kotti ja kalvo.* Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. *Virittäjä 77: 1–16.*
- Kylstra, A. D. – Hahmo, Sirka Liisa – Hofstra, Tette – Nikkilä, Osmo 2012: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen III.* Rodopi, Amsterdam – New York.
- Lehtiranta, Juhani 2001: *Yhteissaamelainen sanasto.* Suomalais-Ugrilaisen Seura, Helsinki.
- Maticsák Sándor 2017: *Lexical innovations in the Erzya-Mordvinian translations of the Lord's Prayer.* *Linguistica Uralica 53: 1–9.*
- Németh Zsigmond 1990: *Miatyánk 121 európai nyelven.* Interart, Budapest.
- Nielsen, Konrad 1953: *Knud Leems Lexicon lapponicum. Studia septentrionalia. Vol. V. Liber saecularis in honorem J. Qvigstadii. Pars II.* Oslo. 17–31.
- Qvigstad, J. K. 1893: *Nordische Lehnwörter im Lappischen.* Grødahl & Søn. Christiania.
- Qvigstad, J. K. 1895: *Bibal daihe Bassi čala, mi sistes doalla boares ja áđđa testamenta kanonalaš girjid.* <https://www.nb.no/nbsok/nb/6ff07e7d3f7506ddbec68760fef55d7d>
- Saarikivi, Janne 2007: *Uusia vanhoja sanoja.* https://www.academia.edu/26958010/uusia_vanhoja_sanoja_pdf?auto=download
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami languages. An introduction.* Davvi Girji, Kárášjohka.
- Solbakk, Aage 1997: *Sámi čállingiela historjá.* Davvi Girji OS.

- SSA = Suomen sanojen alkuperä 1–3. (Toim. Erkki Itkonen – Ulla Maija Kulonen.) SKS, Helsinki, 1992–2000.
- Stockfleth, Nils Vibe 1840: Hærramek ja bæsstamek Jesus Kristus ådda testament. <https://saamilinguistics.files.wordpress.com/2016/05/aat1840.pdf>
- Szalai András 2019: Bibliafordítás és a bibliafordítások. <https://www.apologia.hu/keresztenyseg/biblia/bibliaforditas-es-a-bibliaforditasok/>
- Szalai András 2021: Miatyánk vagy apucink? <https://www.apologia.hu/keresztenyseg/biblia/miatyank-vagy-apucink/>
- Tamás Ildikó 2001: A számi irodalmi nyelvek kialakulásáról. *Folia Uralica Debrecenensia* 8: 619–629. Debrecen.
- UEW = Rédei, Károly (Hrsg.), *Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–III*. Akadémiai Kiadó – Harrassowitz Verlag, Budapest – Wiesbaden, 1986–1991.

*

A comparative study of the North Saami *Lord's Prayer* translations

In my study, I make a comparative study of the North Saami translations of Lord's Prayer. Religious, biblical texts are fixed, the most important goal in these translating is to perfectly represent the original content in the target language. However, the method for this may differ from translator to translator. The aim of my work is to observe this translational subjectivity in six translations of North Saami Lord's Prayer, from early modern times to the present day. I examine what kind of changes can be observed in the texts of translations written over nearly three centuries (1728, 1767, 1776, 1840, 1895, 2019) and whether well-defined translational tendencies appear. How (if at all) the translations interacted with each other, and whether linguistic and lexical innovations can be observed. The “occupation” of translators may also seem interesting for the analysis: while the first four translators were theologians, the 1898 translation was done by linguists, and the most recent translation by a team of translators, including theologians, pastors, linguists, and native speakers. It can be hypothesized that the theologian-translators were more concerned with conveying the content, while the linguists were more considered with the grammatical and formal fidelity.

Keywords: Lord's Prayer, North Saami, translations.

IVETT KELEMEN